

**КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

МАРКОВ ФЕДІР ФЕДОРОВИЧ

УДК 712.253:581.6(477)

**СТРУКТУРА НАСАДЖЕНЬ І ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ
СТАРОВИННИХ ПАРКІВ-ПАМ'ЯТОК САДОВО-ПАРКОВОГО
МИСТЕЦТВА ЖИТОМИРЩИНИ**

06.03.01 – лісові культури та фітомеліорація

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата сільськогосподарських наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Житомирському національному агроекологічному університеті
Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник доктор сільськогосподарських наук, професор
Гузій Анатолій Ількович,
Житомирський національний агроекологічний
університет, завідувач кафедри експлуатації лісових
ресурсів

Офіційні опоненти: доктор сільськогосподарських наук, професор
Ковалевський Сергій Борисович,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України, професор кафедри
дендрології та лісової селекції

доктор сільськогосподарських наук, старший науковий
співробітник

Клименко Юрій Олександрович,
Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАН
України, виконуючий обов'язки завідувача відділу
дендрології та паркознавства

Захист відбудеться «___» травня 2015 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.004.09 у Національному університеті біоресурсів і
природокористування України за адресою: 03041, м. Київ–41, вул. Генерала
Родімцева, 19, навчальний корпус № 1, кімната 97

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету
біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ–41,
вул. Героїв Оборони, 13, навчальний корпус № 4, кімната 41а

Автореферат розісланий «___» квітня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. Г. Лашенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В Україні загалом нараховується 88 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення та 414 – місцевого (Кузнецов С. І., 2003), із них на Житомирщині – 5 парків-пам'яток загальнодержавного та 18 – місцевого значення.

У зв'язку з реконструктивними заходами, які проводилися владними структурами колишнього СРСР, значна кількість парків у другій половині ХХ ст. зазнала суттєвих змін. В основному роботи виконували без урахування особливостей їх планування. Як наслідок, більшість із таких об'єктів утратили первинний ландшафтний вигляд. Присадибні старовинні парки перетворювалися у парки культури та відпочинку. На їх територіях встановлювали атракціони, створювали дитячі та спортивні майданчики тощо, які порушили їх структуру.

Незважаючи на те, що парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва зазнали суттєвого антропогенного впливу, їх утриманню, порівняно із дендропарками, ботанічними садами та іншими категоріями природно-заповідного фонду, й до цього часу не приділено належної уваги як на державному, так і на місцевому рівнях. Зазначені обставини призвели до їх занепаду, зокрема зміни структури насаджень, руйнування архітектурних споруд, заселення територій карантинними видами рослин тощо.

На теперішній час реконструкцію садово-паркових об'єктів здійснюють переважно на основі архітектурних розробок. Здебільшого архітектори зосереджують увагу на відновленні будівель, фонтанів, альтанок тощо. При цьому залишаються поза увагою питання формування та відтворення насаджень, проведення доглядів за ними тощо. Про важливість відновлення насаджень історичних садово-паркових об'єктів ідеться у роботах Л. І. Рубцова (1956, 1979), Т. Г. Ларіної (1980, 1987), В. П. Кучерявого (1981, 2008), Н. Д. Успенської (1985), Ю. О. Клименка (2001, 2009, 2012), С. І. Кузнецова (2003, 2011), С. Б. Ковалевського (2008), Р. Б. Дудина (2008, 2009), Н. О. Олексійченко (2009, 2012) та ін.

Сучасний стан парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирської області залишається недостатньо дослідженим. Не проведена оцінка санітарного стану насаджень, архітектурно-планувальних особливостей парків, їх естетичної цінності. Не розроблені заходи з реконструкції та консервації структурних елементів парків регіону. У з'ясуванні зазначених питань і полягає актуальність теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні та практичні положення, висвітлені у дисертаційній роботі, є складовою частиною досліджень за науково-дослідною темою: «Біоекологічні та технологічні засади вирощування садивного матеріалу для формування біологічно стійких біоценозів» (номер державної реєстрації 0113U004644, 2013–2016 рр.), до якої автор долучався як співвиконавець окремих підрозділів.

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є аналіз сучасного стану дендрофлори, насаджень і територіальної організації старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирщини та розроблення заходів із їх оптимізації.

Для досягнення мети вирішували такі задачі:

- дослідити сучасний стан старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирської області;
- здійснити історичний аналіз створення об'єктів садово-паркового мистецтва регіону;
- провести таксономічний, біоморфологічний, екологічний, географічний, аутфітосозологічний, господарський аналіз та охарактеризувати декоративні якості видів дендрофлори парків;
- проаналізувати таксаційну й домінантну структури паркових насаджень, провести їх естетичну оцінку;
- з'ясувати особливості територіальної організації парків;
- розробити заходи з відновлення та покращення стану старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Об'єктом дослідження є формування старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирщини.

Предметом дослідження є особливості територіальної організації старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва регіону, структура їх дендрофлори та насаджень.

Методи дослідження. Під час виконання роботи були використані такі методи: дендрологічні – для встановлення видового складу насаджень; ландшафтні – для аналізу типів садово-паркових ландшафтів; лісівничо-таксаційні – для проведення інвентаризації та таксації насаджень парків; порівняльної дендрології – для виявлення змін, що відбулися у насадженнях; комп'ютерні – для складання схем насаджень, типів садово-паркових ландшафтів, функціонального зонування та територіальної організації парків.

Наукова новизна одержаних результатів. Основні положення дисертаційної роботи, що визначають новизну одержаних наукових результатів, полягають у наступному:

вперше:

- проаналізовано історичні особливості створення та розвитку старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирської області;
- здійснено комплексний аналіз видів дендрофлори дослідних парків;
- виявлено 71 вид, 2 культивари та 1 гібрид деревних та кущових рослин, із яких більшість видів є листопадними деревами (58 %) та кущами (30 %);
- проаналізовано таксаційну та домінантну структури паркових насаджень, проведено їх естетичну оцінку. Домінуючими видами у деревостанах дослідних парків є *Fraxinus excelsior* L. (15,2 % озелененої території), *Tilia cordata* Mill. (7,6 %), *Betula pendula* Roth. (5,1 %), *Acer platanoides* L. (3,5 %) та *Populus alba* L. (3,3 %). Найбільшу площу займають насадження, у яких домінуючі види не визначилися (25,1 %);

– з'ясовано ландшафтну структуру парків та встановлено, що лісовий тип садово-паркового ландшафту в окремих об'єктах займає до 80 % території;

– визначено особливості територіальної організації дослідних парків;

удосконалено ландшафтно-планувальні підходи до здійснення відновлювальних заходів у старовинних парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва;

подальшого розвитку набули науково-методичні аспекти оптимізації територіальної структури старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва регіону.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення дисертаційної роботи запропоновано використовувати при проведенні відновлювальних робіт у насадженнях парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирської області. Результати досліджень здобувача мають як теоретичне, так і науково-пізнавальне значення і використовуються в навчальному процесі Житомирського національного агроекологічного університету при викладанні дисциплін «Озеленення населених місць» та «Природно-заповідна справа» для підготовки фахівців напряму підготовки «Лісове і садово-паркове господарство» (акт від 14.10.2014). Науково-практичні здобутки дисертації впроваджені у діяльність Малинського міського виконавчого комітету (акт від 21.10.2014) та комунального підприємства «Коростишівський комунальник» (акт від 14.10.2014).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням. Здобувачем особисто опрацьовано фахову літературу, розроблено структуру роботи, визначено мету та задачі досліджень, підбрані методики їх проведення, виконано необхідний обсяг польових робіт, здійснена камеральна обробка їх результатів, особисто написаний текст дисертаційної роботи. Основні результати досліджень відображено в одноосібних наукових працях, а також у публікаціях, виконаних у співавторстві. Права співавторів не порушені.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження доповідалися й обговорювалися на науково-практичних конференціях різного рівня: міжнародних – «Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах» (4–6 жовтня 2011 р., Дніпропетровськ); «Research for Rural Development» (16–18 Мау 2012, Jelgava); «Інтродукція, селекція та захист рослин» (25–28 вересня 2012 р., Донецьк); «Леса Евразии – Беларусское поозерье» (30 сентября – 6 октября 2012 г., Москва, Браслав); «Наука на службі сільського господарства» (5 березня 2013 р., Миколаїв); «До 60-річчя утворення Черкаської області» (14–15 березня 2013 р., Умань); «Ліси, парки, технології: сьогодення і майбутнє» (28–29 березня 2013 р., Київ); «Сучасні тенденції відновлення садово-паркових об'єктів» (25–26 квітня 2013 р., Київ); «Сучасні проблеми екології та лісовпорядкування» (17–18 квітня 2014 р., Житомир); всеукраїнських – «Сучасні проблеми екології та геотехнологій» (10–12 квітня 2013 р., Житомир); регіональних – «Біологічні дослідження – 2013» (16–18 квітня 2013 р., Житомир); «Наукові читання–2014» (20 лютого 2014 р., Житомир).

Публікації. Основні результати дослідження викладені у 18 наукових працях (16 – одноосібних), з них 7 – у наукових фахових виданнях, одна у зарубіжному, 10 – у матеріалах і тезах конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається із переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів основного тексту, висновків, списку використаних джерел (225 найменувань, із яких 25 – латиницею) та семи додатків на 50 сторінках. Матеріал викладено на 215 сторінках (основний текст – 145 сторінок). Робота містить 34 таблиці та 45 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Розділ 1. Основні аспекти досліджень старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирської області. Проаналізовано праці вітчизняних та зарубіжних авторів із проблеми створення та збереження старовинних парків, відновлення їх структури, особливостей архітектури та ландшафтів.

З'ясовано, що паркобудівнича справа на теренах сучасної України бере свій початок ще з часів Київської Русі. Дослідні парки створювалися упродовж кінця XVIII – початку XIX ст. Події тих часів своєрідно позначилися на особливостях їх структури. До 1793 р. ці землі входили до складу Польщі. Відповідно й проектування і закладання парків здійснювалося згідно задумів польської знаті, найчастіше із запрошенням французьких та італійських архітекторів і садівників. Більшість палацово-паркових ансамблів сформовані відповідно до принципів регулярного планування. Після 1793 р. територія сучасної Житомирщини була приєднана до Російської імперії. Поряд із цим змінилися й підходи до закладання і формування парків.

Другу половину XIX – початок XX ст. Ю. А. Бондар (1974) та А. П. Вергунов (1996) вважають періодом занепаду будівництва маєтків. Проте почали з'являтися нові типи міських та приміських насаджень, закладалися дендропарки, ботанічні сади тощо (Вергунов А. П., 1991; Жирнов А. Д., 1977).

В останні десятиріччя особливу увагу приділяли проведенню флористичних (Зільберт Г. А., 1976; Барбарич А. І., 1961; Андрієнко Т. Л., 1983), фітоценологічних (Бялович Ю. П., 1936; Кучерявий В. П., 1981; Клименко Ю. О., 1993) досліджень паркових насаджень, їх естетичній оцінці (Кучерявий В. П., 1981).

Розділ 2. Природні умови регіону. За фізико-географічним районуванням територія розташування дослідних парків лежить у межах Південної й Східної підпровінцій області Житомирського Полісся Поліської провінції на півночі та Північно-Придніпровської лісостепової області Дністровсько-Дніпровської провінції – на півдні (Маринич А. М., 1985).

Клімат Житомирського Полісся помірно-континентальний, з теплим і вологим літом та м'якою зимою. Морські повітряні потоки мають суттєвий вплив

на формування клімату. Вони надходять із північних районів Атлантики, Середземномор'я. Середньорічна температура повітря становить $+6-7^{\circ}\text{C}$, середня температура січня $-5,5-6^{\circ}\text{C}$, липня $+17-19^{\circ}\text{C}$. Найсильніші морози спостерігаються у січні та в лютому і досягають -30°C . Абсолютний мінімум температури повітря становить -35°C , абсолютний максимум $+37^{\circ}\text{C}$. Період із температурою вище $+5^{\circ}\text{C}$ триває близько 200 днів.

Найбільш розповсюдженими у північній частині регіону є дерново-підзолисті ґрунти, а у центральній та південній частинах – сірі опідзолені та чорноземи (Вернандер Н. М., 1951).

За агроґрунтовим районуванням регіон досліджень належить до Житомирсько-Коростенського району Полісся та Тернопільсько-Білоцерківського району Лісостепу. Рельєф першого являє собою слабо хвилясту рівнину. Лише місцями, вздовж річок, спостерігаються інтенсивні процеси ерозії. Особливо сильно розчленовані глибокими урочищами та балками високі лесові острови.

За геоботанічним районуванням (Барбарич А. І., 1977) регіон досліджень належить до двох геоботанічних округів: на півночі – до Коростенсько-Житомирського (Центральнополіського) геоботанічного округу дубових (*Querceta roboris*), дубово-соснових (*Querceto (roboris) – Pineta (sylvestris)*), грабово-дубових (*Carpineto (betulus) – Querceta (roboris)*) та соснових лісів (*Pineta (sylvestris)*) Поліської підпровінції Східноєвропейської провінції Європейської широколистянолісової області; на півдні – до Старокостянтинівсько-Білоцерківського (Правобережного західно-північного) округу грабово-дубових (*Carpineto (betulus) – Querceta (roboris)*) та дубових лісів (*Querceta roboris*) Подільсько-Середньопридніпровської підпровінції Східноєвропейської провінції Європейсько-Сибірської лісостепової області.

За дендродекоративним районуванням (Калініченко О. А., 2003) досліджена територія належить до підрайонів Центрального Полісся Поліського та Центрального Лісостепу Лісостепового дендродекоративного районів.

Розділ 3. Матеріали, методика та характеристика дослідних об'єктів.

Таксономічний склад дерев і кущів паркових насаджень визначали методом маршрутних обстежень із використанням визначників, атласів та довідників (Рубцов Л. І., 1974, Бродович Т. М., 1979; Кохно М. А., 1980, 1986, 2002).

Дослідження екологічної та біоморфологічної структури дендрофлори парків, визначення їх декоративних ознак проводили за А. І. Колесніковим (1974). Географічний аналіз проводили за ботаніко-географічним поділом світу (Тахтаджян А. Л., 1978). Господарську структуру видів дендрофлори дослідних парків встановлювали за рекомендаціями Н. М. Грисюка та ін. (1989). Аутфітосозологічний аналіз проводили з урахуванням видів, наведених у списках Міжнародного союзу охорони природи, Червоної книги України (2009), Європейського червоного списку (2011). Ландшафтну структуру парків аналізували за класифікацією Л. І. Рубцова (1956).

При проведенні досліджень використовували супутникові знімки парків із застосуванням комп'ютерної програми ГІС 6.0.

Таксацію паркових насаджень проводили окомірно у поєднанні з методом суцільної перелікової ландшафтної таксації. Для кожного з дерев визначали вік, категорію стану, діаметр та висоту; для насаджень ландшафтно-таксаційного виділу – зімкненість і повноту. Площі виділів вираховували з використанням планів парків та комп'ютерної програми AutoCad 2010.

При складанні схем насаджень, типів садово-паркових ландшафтів, функціонального зонування та територіальної організації парків використовували графічний редактор Adobe Photoshop CS 6.0.

Категорії стану дерев оцінювали за нормативом «Санітарні правила в лісах України», відповідно до яких до I категорії відносять дерева без ознак ослаблення, II – ослаблені дерева, III – дуже ослаблені дерева, IV – відмираючі, V – свіжий сухостій, VI – старий сухостій. Естетичну оцінку паркових насаджень проводили за класифікацією В. П. Кучерявого (2008), яка включає дві трибальні шкали: таксаційно-фітоценотичну та емоційну.

Підбір дослідних парків проводили за геоботанічним принципом. Для проведення досліджень обрано парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (ППСПМ) місцевого значення «Юліно», ім. Миклухо-Маклая, Вільхівський, Коростишівський, Турчинівський та Червонський. Зазначені парки закладені наприкінці XVIII – на початку XIX ст. на основі розроблених закордонними архітекторами проектів переважно ландшафтного планування.

Дисертаційна робота виконувалася впродовж чотирьох років. У 2011–2014 роках проведено 82 виїзди на дослідні об'єкти, обстежено 55 ландшафтно-таксаційних виділів насаджень шістьох парків (125,7 га). Методом суцільної перелікової таксації обліковано 848 дерев, окомірним методом – понад 3000.

Розділ 4. Структура дендрофлори та насаджень парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. У дендрофлорі дослідних парків Житомирщини виявлено 71 вид, 2 культивари та 1 гібрид дерев і кущів, які належать до 44 родів, 20 родин, 2 відділів (табл. 1).

Таблиця 1

Структура дендрофлори парків Житомирської області

Парк	Систематична одиниця						
	родина		рід		вид		культивар, гібрид
	кількість, од.	%	кількість, од.	%	кількість, од.	%	кількість, од.
«Юліно»	13	65	21	48	24	32	1
ім. Миклухо-Маклая	17	85	39	89	58	78	2
Коростишівський	15	75	22	50	29	39	1
Вільхівський	12	60	20	46	30	41	1
Червонський	14	70	23	52	34	46	–
Турчинівський	15	75	22	50	26	35	1

Найбільш представленим дендрорізноманіттям відрізняється парк ім. Миклухо-Маклая – 58 видів (78 % видів), які належать до 39 родів (89 %) та 17 родин (85 %). Найменшою кількістю видів характеризуються парки «Юліно» та Турчинівський – 24 та 26 видів відповідно (32 % та 35 %).

Дендрофлора парків належить до двох відділів: *Pinophyta* та *Magnoliophyta*. Представники першого складають дві родини: *Pinaceae* Lindl. та *Cupressaceae* Gray, представлені 4-ма (5 %) та 2-ма (3 %) видами відповідно. Співвідношення родин дендрофлори парків Житомирщини подано на рис. 1.

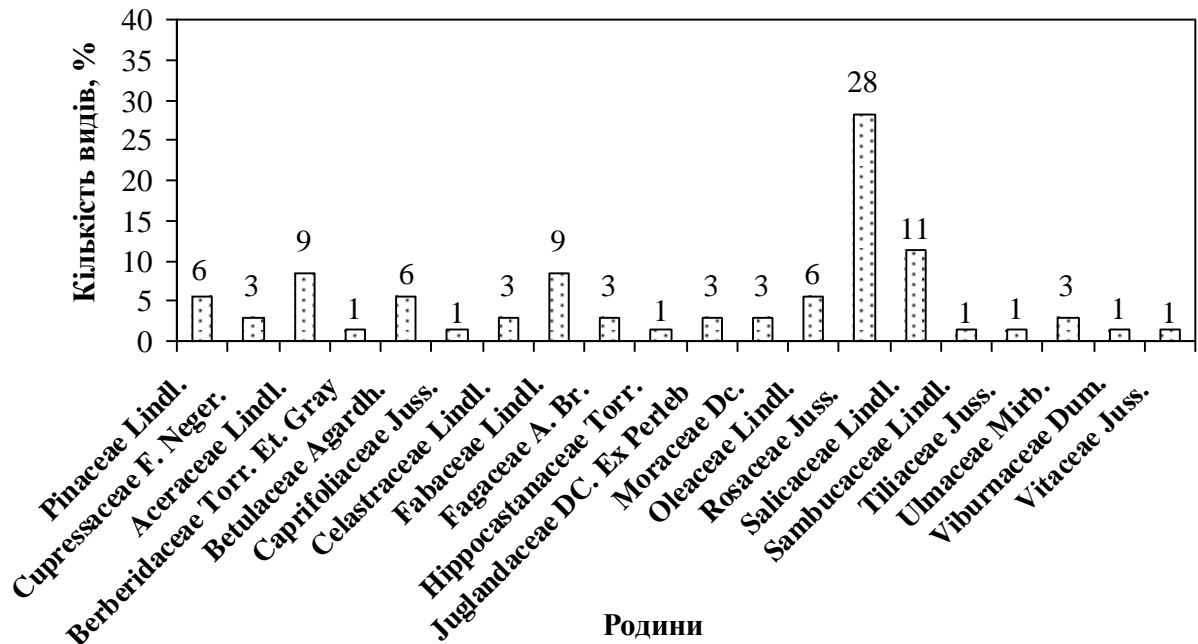

Рис. 1. Співвідношення родин дендрофлори дослідних парків

Найбільш представленою родиною відділу *Magnoliophyta* є *Rosaceae* Juss. (21 вид; 28 %). Родина *Salicaceae* Lindl. представлена 9 видами (11 %) і одним культиваром.

У парках загалом переважають листопадні види дерев (43 таксони; 58 %) і кущів (22 таксони; 30 %). Серед деревних рослин 25 видів належать до дерев першої величини (52 %), а кущів – 15 видів до високих рослин (58 %).

Виявлені у парках види деревних рослин в основному належать до двох підцарств Голарктичного царства: Бореального та Середземноморського. Найбільш поширеними є види, походженням пов'язані з Циркумбореальною флористичною областю – 32 таксони (43 %). Наступне місце посідають види, що походять із Антлантично-північноамериканської флористичної області – 12 таксонів (16 %).

У дослідних парках переважають зимостійкі види рослин (64 % дендрорізноманіття). За відношенням до світла 37 видів (50 %) належать до світлолюбних. У складі газостійких налічують 47 видів (64 %) деревних та кущових рослин, фітонцидних – 31 вид (42 %).

Результати аналізу дендрофлори за вибагливістю її видів до вологи засвідчують, що переважаючою групою рослин у насадженнях є мезофіти (рис. 2).

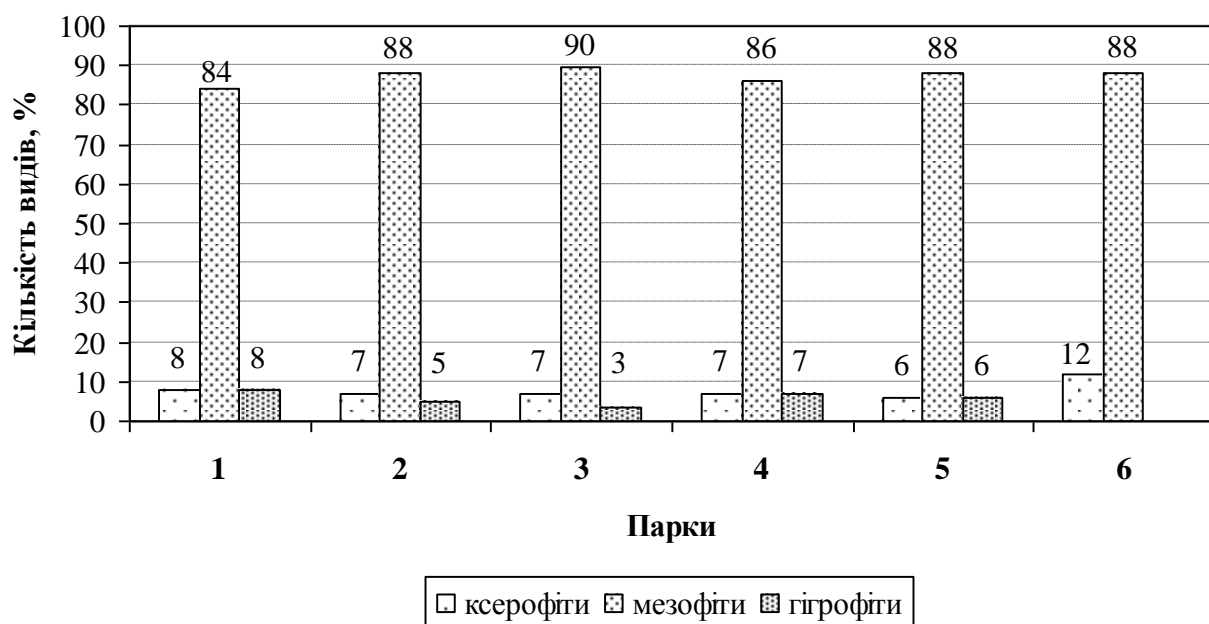

Рис. 2. Співвідношення видів дендрофлори дослідних парків за вибагливістю до вологості ґрунту: 1 – «Юліно», 2 – ім. Миклухо-Маклая, 3 – Коростишівський, 4 – Вільхівський, 5 – Червонський, 6 – Турчинівський

У парках понад 80 % видів дерев і кущів є мезофітами. Частка ксерофітів змінюється у межах 6–12 % загального різноманіття.

Результати аналізу дендрофлори дослідних парків Житомирщини за вибагливістю до родючості ґрунту засвідчують, що переважаючою групою деревних рослин є мезотрофи (рис. 3).

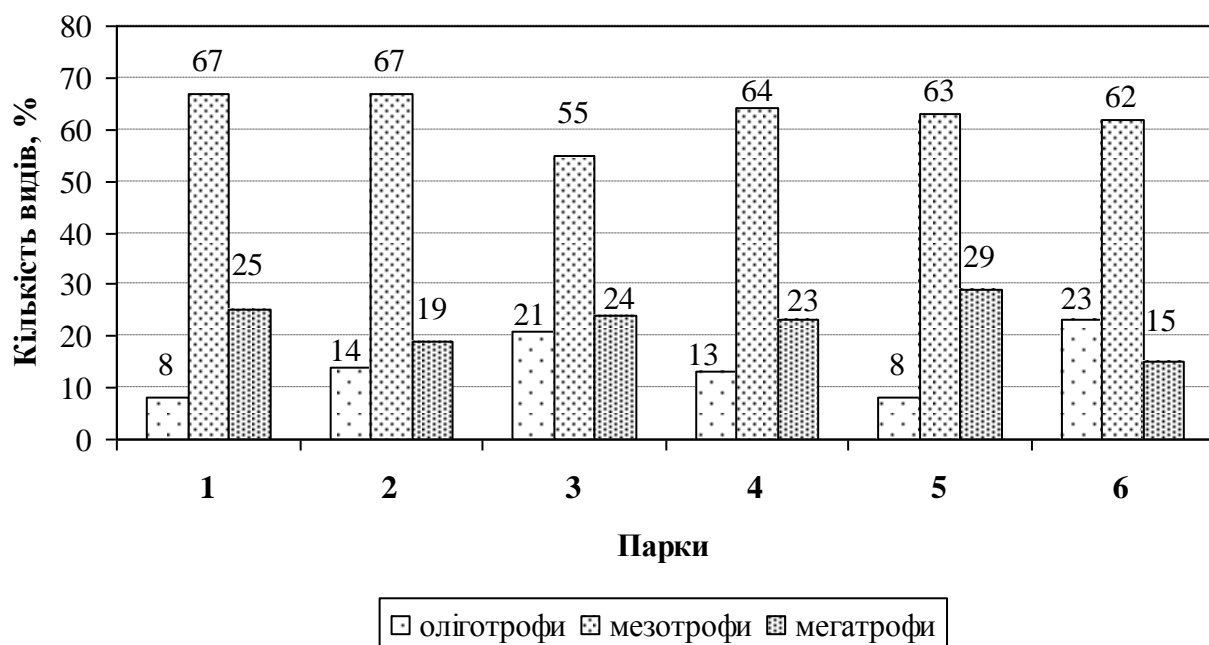

Рис. 3. Співвідношення видів дендрофлори дослідних парків за вибагливістю до родючості ґрунту: 1 – «Юліно», 2 – ім. Миклухо-Маклая, 3 – Коростишівський, 4 – Вільхівський, 5 – Червонський, 6 – Турчинівський

На бідних ґрунтах (парки «Юліно», ім. Миклухо-Макляя, Коростишівський) зафіксовано зростання мегатрофів (від 19 до 24 % різноманіття), нездатних у даних умовах проявити високі декоративні властивості. На багатих ґрунтах значна частина видів представлена оліготрофами (від 8 до 23 %).

Переважає кількість видів раритетної фракції занесена до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи, з яких 11 таксонів (65 %) знаходяться під невеликою загрозою. До Європейського червоного списку занесений лише *Crataegus ucrainica* Rojark., який належить до категорії рідкісних (трапляється у парку ім. Миклухо-Макляя). Відповідно до списку Червоної книги України рідкісним є *Lonicera caerulea* L. (зростає у парку «Юліно»).

Із загальної кількості видів дендрофлори дослідних ППСІМ місцевого значення виділено такі господарські групи: декоративні, лікарські, харчові, медоносні, кормові, технічні. Найбільш представленими є декоративні рослини – 68 видів (92 %). Наступне місце за кількістю видів посідають технічні рослини – 49 видів (66 %). Медоносних рослин налічується 47 видів (64 %). Майже однаковою кількістю видів характеризуються лікарські (34 види; 46 %), харчові (30 видів; 41 %) та кормові (25 видів; 34 %) господарські групи рослин.

У дослідних парках ще збереглися вікові дерева по 130–290 років. Найбільша їх кількість зростає у парку ім. Миклухо-Макляя. Серед таких дерев переважають *Pinus sylvestris* L. та *Quercus robur* L. як залишки від корінних дубово-соснових лісів. Збереглися також окремі екземпляри *Picea abies* L., які на цей час сягають віку 190 та 220 років відповідно (зростають у парках «Юліно» та Турчинівський).

Декоративні ознаки видів дендрофлори дослідних парків визначали за такими показниками: формою крони, кольором листків (хвої) та забарвленням квіток.

За формою крони переважають дерева з округлою короною – 11 видів (15 %). По 9 видів (12 %) деревних рослин характеризуються розлогою та яйцеподібною формами крони.

За забарвленням листків (хвої) домінують дерева і кущі з темно-зеленими (38 видів; 51 %) та ясно-зеленими (23 види; 31 %) кольорами і відтінками. Білими квітками відрізняються 14 видів (19 %) рослин: дванадцять видів рослин (15 %) характеризуються жовто-зеленим забарвленням квіток. Зелені квітки властиві для 9 видів рослин (12 %).

Більшість деревних видів, які переважали у період розквіту парків, на цей час займають незначні площі або елімінувалися з насаджень повністю. Так, у парку «Юліно», який закладено на основі лісів формації *Pyneta sylvestris*, на цей час домінують насадження з переважанням *Betula pendula* Roth. (32,7 % озелененої території), *Populus alba* L. (24,4 %), *Ulmus glabra* Huds. (11,8 %) та *Alnus glutinosa* L. (9,3 %). У 5,8 % озелененої площі домінуючий вид не визначився.

Парк ім. Миклухо-Макляя створений на основі лісів субформацій *Carpinetum (betulis)* – *Quercetum (roboris)* та *Quercetum (roboris)* – *Pinetum (sylvestris)*. На теперішній час *Quercus robur* L. займає 29,3 % озелененої площі парку.

Наступними за площею виступають насадження з домінуванням *Tilia cordata* Mill. (14,0 %), *Salix alba* L. (3,7 %), *Alnus glutinosa* L. (2,4 %) та *Betula pendula* Roth. (1,6 %). Відносна площа насаджень без вираженого домінування тих чи інших видів рослин становить 34,3 % озелененої території.

Коростишівський парк створений на основі лісів формації *Querceta roboris*. На цей час як домінуючий вид тут виступає *Acer platanoides* L., насадження за участю якого тут займають близько 8 % озелененої площі парку. Ландшафтно-таксаційні виділи, у складі насаджень яких види становлять не більше 4-х одиниць, складають 83,9 % площі.

Вільхівський парк закладався на основі лісів субформації *Querceto (roboris) – Pyneta (sylvestris)*. На цей час тут переважають насадження з домінуванням *Fraxinus excelsior* L. (68,5 %). Менші площі займають насадження з перевагою *Pinus sylvestris* L. (31,5 %).

Турчинівський та Червонський парки знаходяться в різних геоботанічних районах, але основою для їх створення були ліси субформації *Carpineto (betulis) – Querceta (roboris)*. Нині домінуючими видами у парках є супутники *Quercus robur* L. – *Fraxinus excelsior* L., *Tilia cordata* Mill., *Acer platanoides* L. У Турчинівському парку три чверті озелененої площі займають насадження *Fraxinus excelsior* L. Незначними за площею є насадження з домінуванням *Betula pendula* Roth. (3,7 %).

У Червонському парку близько 40 % озелененої площі займають насадження з переважанням *Alnus glutinosa* L. У окремих виділах цих парків домінує *Robinia pseudoacacia* L. П'яту частину насаджень у парку становлять виділи з відсутністю домінуючих деревних видів.

У більшості ППСІМ домінують не види-едифікатори корінних лісів, а їх супутники – *Fraxinus excelsior* L. (15,2 % озелененої території), *Tilia cordata* Mill. (7,6 %), *Betula pendula* Roth. (5,1 %), *Acer platanoides* L. (3,5 %) та *Populus alba* L. (3,3 %). Ділянки з переважанням у складі насаджень едифікаторних видів корінних лісів *Quercus robur* L. та *Pinus sylvestris* L. займають незначні площі (7,0 % та 3,4 % відповідно). Максимальною площею характеризуються насадження, у яких домінуючі види деревних рослин не визначилися (25,1 %).

Розділ 5. Територіальна організація старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. За площею озеленені території переважають у Вільхівському парку (10,49 га; 93,7 %) і є мінімальними в «Юліно» (13,21 га; 52,8 %). На теперішній час парк «Юліно» підпорядкований Овруцькому професійно-технічному училищу № 35 у якості навчального господарства. Як наслідок, значну площу займають рілля, пасовища та подвір'я (36,3 %).

У Турчинівському парку, який підпорядкований професійно-технічному училищу № 30 (с. Турчинівка Чуднівського р-ну), 21,9 % території займає водойма; пасовища, рілля та житлові будинки розташовані на 7,2 % території. Значну частину парку займає спортивний майданчик (1,0 га; 9,1 %).

Більша частина території парків «Юліно» та Турчинівський зазнають значного антропогенного навантаження у зв'язку з використанням їх площ не за цільовим призначенням.

За допомогою ландшафтної карти України встановлено, що дослідні парки розташовані на території трьох видів ландшафтів (Маринич А. М., 1985): мішанолісових хвойно-широколистяних недренованих перезволожених і заболочених («Юліно» та парк ім. Миклухо-Макля), мішанолісових хвойно-широколистяних поліських алювіально-зандрових та терасових (Коростишівський та Вільхівський парки), лісових та лісостепових височинно-рівнинних розчленованих (Турчинівський та Червонський парки).

Типологічну структуру садово-паркових ландшафтів дослідних парків відображає зміст табл. 2.

Таблиця 2

Типологічна структура садово-паркових ландшафтів дослідних парків

Парк	Площа, га	Типи садово-паркових ландшафтів, га / %					
		лісовий	парковий	лучний	садовий	альпійський	регулярний
«Юліно»	25,0	<u>4,13</u> 16,5	<u>2,6</u> 10,4	<u>15,91</u> 63,7	<u>1,58</u> 6,3	–	<u>0,78</u> 3,1
ім. Миклухо-Макля	29,6	<u>17,4</u> 58,8	<u>8,39</u> 28,3	<u>2,64</u> 8,9	<u>0,90</u> 3,0	–	<u>0,27</u> 1,0
Коростишівський	12,9	<u>4,28</u> 33,2	<u>7,66</u> 59,4	<u>0,51</u> 4,0	–	<u>0,08</u> 0,6	<u>0,37</u> 2,8
Вільхівський	11,2	<u>8,4</u> 75,0	<u>2,8</u> 25,0	–	–	–	–
Турчинівський	11,0	<u>3,27</u> 29,7	<u>6,05</u> 55,0	<u>1,03</u> 9,4	<u>0,32</u> 2,9	–	<u>0,33</u> 3,0
Червонський	36,0	<u>28,97</u> 80,5	<u>2,96</u> 8,2	<u>3,77</u> 10,5	<u>0,30</u> 0,8	–	–

За площею у парках ім. Миклухо-Макля, Вільхівському та Червонському домінує лісовий тип садово-паркового ландшафту (58,8 %, 75,0 % та 80,5 % відповідно). У Коростишівському та Турчинівському парках переважають території з парковим типом (59,4 % та 55,0 % відповідно).

Більшість парків характеризуються змішаним плануванням території (Коростишівський, Турчинівський та Червонський). Для парків ім. Миклухо-Макля та Вільхівського властиве ландшафтне планування. У минулому при плануванні парку «Юліно» використані елементи регулярного планування. З того часу дотепер збереглися лише алеї з *Populus alba* L. та *Picea abies* L.

Композиційна схема у дослідних парках в основному представлена променевим у поєднанні з осьовим та зірчастим типами. Доріжково-стежкова мережа найбільш розвинута в парках ім. Миклухо-Макля (7,6 %) та Коростишівському (7,3 %).

Естетичну оцінку паркових насаджень проводили за шкалами В. П. Кучерявого (2008): таксаційно-фітоценотичною та емоційною (табл. 3).

Таблиця 3

Естетична оцінка насаджень дослідних парків

Парк	Оцінка ознак, середній бал			Клас естетичної цінності
	таксаційно-фітоценотична	емоційна	середній бал	
«Юліно»	1,88	1,99	1,94	III
ім. Миклухо-Маклая	1,87	2,11	1,99	III
Коростишівський	2,00	2,01	2,01	II
Вільхівський	1,93	1,96	1,95	III
Турчинівський	1,89	1,86	1,88	III
Червонський	1,92	1,89	1,91	III

Дослідні парки загалом характеризуються низькими естетичними показниками (III клас), за винятком Коростишівського парку та окремих ділянок парків ім. Миклухо-Маклая, Червонського та Турчинівського (II клас).

Завдяки тому, що на території Турчинівського парку свого часу функціонував сільськогосподарський технікум (нині ПТУ № 35 с. Турчинівка), а Червонського – професійно-технічне училище у радянські часи (нині жіночий монастир Української православної церкви), палаци збереглися й до наших часів. Незважаючи на це, теперішній стан палацу в смт Червоне є аварійним, потребує реконструкції та реставрації.

Відповідно до статті 38 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» на території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва допускається проведення їх зонування відповідно до вимог цього ж закону, встановлених для ботанічних садів (стаття 32). У ботанічних садах, дендрологічних парках і парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва виділяють заповідну, наукову, експозиційну та адміністративно-господарську зони. Уздовж берегів, відповідно до законодавства, передбачається створення прибережних захисних смуг із обмеженням рекреаційного використання.

У дослідних парках, із метою удосконалення територіальної організації, виділено три основні функціональні зони: експозиційну (підзони інтенсивної рекреації, обмеженої рекреації, охорони пам'яток), адміністративно-господарську (підзони адміністративна, господарська, стаціонарної рекреації) та заповідну. Наукову зону не виокремлено у зв'язку з відсутністю таких об'єктів на їх території.

У парках найбільші площі відведено під експозиційні зони (87–98 %), за винятком парку ім. Миклухо-Маклая (табл. 4). Основу цієї території складають паркові насадження, алеї, малі архітектурні форми, доріжки та стежки тощо

Режим утримання, використання й охорони експозиційної зони направлений у першу чергу на збереження паркового ансамблю, його відновлення та підвищення естетичної цінності насаджень.

Функціональне зонування дослідних парків Житомирщини

Зона	Підзона	Площа, га / %					
		«Юліно»	ім. Миклухо-Маклая	Коростишівський	Вільхівський	Червонський	Турчинівський
Експозиційна	інтенсивної рекреації	<u>22,31</u> 89,2	<u>16,87</u> 57,0	<u>10,16</u> 78,8	<u>9,84</u> 87,8	<u>33,41</u> 92,8	<u>9,5</u> 86,4
	обмеженої рекреації	–	<u>2,1</u> 7,1	<u>1,2</u> 9,3	<u>1,06</u> 9,5	<u>1,84</u> 5,1	–
	охорони пам'яток	–	<u>0,55</u> 1,9	<u>0,7</u> 5,4	–	<u>0,05</u> 0,1	<u>0,1</u> 0,9
	разом:	<u>22,31</u> 89,2	<u>19,52</u> 66,0	<u>12,06</u> 93,5	<u>10,9</u> 97,3	<u>35,29</u> 98,0	<u>9,6</u> 87,3
Адміністративно-господарська	адміністративна	–	–	–	<u>0,17</u> 1,5	–	–
	господарська	<u>1,0</u> 4,0	<u>0,2</u> 0,7	–	–	<u>0,15</u> 0,4	<u>0,09</u> 0,8
	стаціонарної рекреації	–	<u>2,29</u> 7,8	<u>0,44</u> 3,4	<u>0,13</u> 1,2	<u>0,26</u> 0,7	<u>1,24</u> 11,3
	разом:	<u>1,0</u> 4,0	<u>2,49</u> 8,5	<u>0,44</u> 3,4	<u>0,3</u> 2,7	<u>0,41</u> 1,1	<u>1,33</u> 12,1
Заповідна	–	<u>1,69</u> 6,8	<u>7,59</u> 25,6	<u>0,4</u> 3,1	–	<u>0,29</u> 0,8	<u>0,08</u> 0,7

До підзони охорони пам'яток належать об'єкти культурної спадщини (палаці та інші архітектурні споруди, пам'ятники Першої та Другої світових війн та ін.).

Адміністративно-господарська зона у дослідних парках займає до 8 % території, лише у Турчинівському парку – 11,3 %. Заповідна зона займає до 7 % у кожному з дослідних парків, окрім парку ім. Миклухо-Маклая (25,6 %). До цієї зони належать частини садово-паркових ансамблів (алеї, рядові посадки тощо), які збереглися з часів створення парків, ділянки корінних насаджень.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено відомості про історію створення парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирщини, здійснено таксономічний, біоморфологічний, екологічний, господарський, географічний та аутфітосозологічний

аналіз деревних і кущових рослин, досліджено таксаційну та домінантну структуру насаджень парків. Проведено естетичну й архітектурно-планувальну оцінку садово-паркових ансамблів. Науково обґрунтовано й запропоновано функціональне зонування та заходи з оптимізації територіальної організації старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирщини.

1. Дендрофлора дослідних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення Житомирщини представлена 71 видом, 2 культиварами та одним гібридом, які належать до 44 родів, 20 родин, 2 відділів. До відділу *Pinophyta* належать 6 видів, із них – 4 роди, 2 родини. Відділ *Magnoliophyta* представлений 66 видами, 2 культиварами, які належать до 40 родів, 18 родин. Максимальним різноманіттям дендрофлори вирізняється парк ім. Миклухо-Маклая – 58 видів (78 % загальної їх кількості). У «Юліно» та Турчинівському парках виявлено 24 та 26 видів (32 % і 35 %) відповідно. Найбільш представленою родиною у складі дендрофлори парків є *Rosaceae* Juss. (20 видів; 28 %), у тому числі близько 35 % видів зростають у плодкових садах.

2. У дослідних парках понад 80 % видів дерев та кущів є мезофітами. Частка ксерофітів змінюється у межах 6–12 % загального різноманіття. На бідних ґрунтах зафіксовано зростання мегатрофів (від 19 до 24 % різноманіття). На багатих – значна частина видів представлена оліготрофами (від 8 до 23 %).

3. У парках переважають листопадні види дерев (58 %) і кущів (30 %). Серед деревних рослин 25 видів (52 % від загальної їх кількості) належать до дерев першої величини, а 15 видів кущів – до високих рослин (58 %).

4. У парках Житомирщини переважають зимостійкі рослини (64 % дендрорізноманіття). За відношенням до світла 37 видів рослин (50 %) належать до світлолюбних. У складі газостійких налічують 47 видів (64 %) деревних та кущових рослин, фітонцидних – 31 вид (42 %).

5. У дендрофлорі парків переважають дерева з округлою (15 %), розлогою та яйцеподібною (по 12 %) формами, характерними для пейзажів із ландшафтним плануванням. Серед кущів домінують рослини з розлогою формою крони (22 %). За забарвленням листків (хвої) дендрофлора парків регіону є бідною. Більше 50 % видів рослин мають темно-зелене забарвлення, 31 % – ясно-зелене. Спектр забарвлення квіток більш багатий і нараховує 17 кольорів та відтінків, серед яких найбільш характерними є білі (19 %), жовто-зелені (15 %) та зелені (12 %). Понад 60 % рослин квітнуть у квітні–травні, лише 11 % – улітку.

6. Деревні та кущові види рослин дослідних парків належать до двох підцарств Голарктичного царства: Бореального та Середземноморського. Найбільш поширеними є види Циркумбореальної флористичної області – 32 таксони (43 %).

7. Домінуючими видами у насадженнях дослідних парків є субедифікатори: *Fraxinus excelsior* L. (15,2 % озелененої території), *Tilia cordata* Mill. (7,6 %), *Betula pendula* Roth. (5,1 %), *Acer platanoides* L. (3,5 %) та *Populus alba* L. (3,3 %). Едифікатори корінних дубово-соснових лісів *Quercus robur* L. та *Pinus sylvestris* L. зростають на незначних територіях (7,0 % та 3,4 % відповідно). Максимальну площу займають насадження, у яких домінуючі види не визначилися (25,1 %).

8. У більшості парків домінуючим є лісовий тип садово-паркового ландшафту, окрім «Юліно», у якому 63,7 % території займає лучний тип. Озеленені території переважають за площею у Вільхівському парку (10,49 га; 93,7 %) і є мінімальними у «Юліно» (13,21 га; 52,8 %).

9. Дослідні парки мають найнижчий клас естетичної оцінки – III, лише Коростишівський парк – II клас. Проте окремі ділянки парків ім. Миклухо-Маклая, Червонського та Турчинівського мають другий клас естетичної цінності. Палацові ансамблі збереглися у Турчинівському та Червонському парках. Більшість об'єктів мають змішане планування (Коростишівський, Турчинівський та Червонський парки). Композиційна схема в основному представлена променевим типом у поєднанні із осьовим та зірчастим типами.

10. У парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва Житомирщини виділено три основні функціональні зони: експозиційну (підзони рекреаційна, обмеженої рекреації та охорони пам'яток), адміністративно-господарську (підзони адміністративна, господарська, стаціонарної рекреації) та заповідну. Площа першої зони змінюється у межах 66,2–98,0 %, другої – 2,7–12,1 %, третьої – 0,7–25,6 % загальної території парків.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. У парках «Юліно», ім. Миклухо-Маклая та Коростишівському необхідно провести посадку дерев та кущів оліготрофів і мезотрофів; у Вільхівському, Червонському та Турчинівському парках – мезотрофів і мегатрофів.

2. У парках, створених на основі або на місці лісів формації *Querceta roboris* (ім. Миклухо-Маклая, Турчинівський, Коростишівський, Червонський), потрібно відновити едифікаторну роль *Quercus robur* L. шляхом посадки 2-х та 3-х річних саджанців у штучно створених вікнах розміром не менше 0,07 га. Супутні деревні та кущові види слід вводити у насадження пізніше на 2–3 роки.

3. У парках, які створені на основі лісів формації *Pineta sylvestris* («Юліно», Вільхівський), доцільно відновити насадження з домінуванням *Pinus sylvestris* L. шляхом створення лісових культур груповими схемами змішування – кулісами, площадками або шахами. Розміри площадок для головної породи 30x30 м, для супутніх порід – 20x20 м, для чагарників – 10x10 м.

4. У експозиційній зоні (підзона інтенсивної рекреації) дослідних парків слід провести заходи з ліквідації захаращеності, рубки формування ландшафтів, вибірккові санітарні, реконструктивні та планувальні рубки, посадку дерев і кущів. Вилучення рослин деревних видів, які після проведення рубок дають значну поросль (*Betula pendula* Roth., *Alnus glutinosa* L., *Populus tremula* L. та ін.), доцільно проводити наприкінці літа, або за два роки до рубки провести окорування відведених у рубку дерев.

5. Парковий тип садово-паркового ландшафту в дослідних парках доцільно створювати шляхом зменшення площ лісового чи лучного типів, використовуючи рубки формування ландшафтів (у насадженнях із зімкненістю більше 0,7) та посадку деревних і кущових рослин (зімкненість менше 0,2).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Марков Ф. Ф. Природно-заповідні об'єкти Житомирського Полісся та їх сучасний стан / Ф. Ф. Марков // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2011. – Вип. 21.17. – С. 55–59.

2. Марков Ф. Ф. Особливості дендрофлори парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва ім. Ю. Гагаріна / Ф. Ф. Марков // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2011. – № 2, Т. 1. – С. 263–269.

3. Марков Ф. Ф. Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Червонський» – об'єкт історичної, культурної та архітектурної спадщини / Ф. Ф. Марков // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2012. – № 2 (31), Т. 1. – С. 246–254.

4. Марков Ф. Ф. Сучасний стан насаджень парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Турчинівський» / Ф. Ф. Марков // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2013. – Вип. 187, Ч. 1. – С. 169–175.

5. Марков Ф. Ф. Комплексна оцінка парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва імені Миклухо-Маклая / Ф. Ф. Марков, А. В. Вишневський // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2013. – Вип. 23.13. – С. 41–47. *(Здобувачем здійснено дослідження, проведено аналітичний огляд літератури, сформульовано висновки, підготовлено матеріал до друку).*

6. Марков Ф. Ф. Сучасний стан парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Юліно» / Ф. Ф. Марков // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2014. – Вип. 24.1. – С. 83–87.

7. Марков Ф. Ф. Насадження парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирщини / Ф. Ф. Марков // Науковий вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2014. – Вип. № 1 (41), Т. 3. – С. 180–186.

Стаття у зарубіжному виданні

8. Markov F. Comprehensive assessment of Korostyshev park, the monument of landscape art, Zhytomyr district, Ukraine / F. Markov // Journal of University of Forestry in Sofia «FORESTRY IDEAS». – 2014. – Vol. 20, № 1 (47). – P. 111–117.

Матеріали та тези конференцій:

9. Марков Ф. Ф. Природно-заповідний фонд Житомирської області: проблеми збереження та перспективи розвитку / Ф. Ф. Марков, А. І. Гузій // Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах : матеріали VI міжнар. наук. конф., 4–6 жовт. 2011 р. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 27–28. *(Здобувачем здійснено дослідження, проведено аналітичний огляд літератури, сформульовано висновки, підготовлено матеріал до друку).*

10. Markov F. Miklouho-Maclay park – the object of historical, cultural and architectural heritage / F. Markov // Research for rural development – 2012 : International Scientific Conference Proceedings, 16–18 May 2012. – Jelgava, 2012. – P. 148–151.

11. Марков Ф. Ф. Теоретичні аспекти формування нового напрямку паркознавства – відпочинково-пізнавального парку / Ф. Ф. Марков // Інтродукція, селекція та захист рослин : матеріали III міжнар. наук. конф., 25–28 верес. 2012 р. – Донецьк, 2012. – С. 203.

12. Markov F. Effect of Earl Gustav Olizar on the development of landscape art Kiev province in XIX century / F. Markov // Леса Евразии – Белорусское поозерье: междунар. конф. молод. уч., 30 сент. – 6 октяб. 2012 г. : тезиси докл. – Москва–Браслав, 2012. – С. 281–282.

13. Марков Ф. Ф. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва Житомирської області – сучасний стан та перспективи розвитку / Ф. Ф. Марков // Наука на службі сільського господарства : матер. наук.-практ. інтернет-конф., 5 берез. 2013 р. – Миколаїв, 2013. – С. 139–140.

14. Марков Ф. Ф. Сім'я Терещенків та садово-паркове мистецтво Житомирщини на початку ХХ століття / Ф. Ф. Марков // 90-річчя утворення Черкаської області : матеріали всеукр. наук. конф. мол. учених, 14–15 берез. 2013 р. – Умань, 2013. – С. 188–190.

15. Марков Ф. Ф. Внесок графа Густава Олізара у розбудову Коростишівського парку / Ф. Ф. Марков // Ліси, парки, технології: Сьогодні та майбутнє : матер. міжнар. наук.-практ. конф., 28–29 берез. 2013 р. – К., 2013. – С. 193–194.

16. Марков Ф. Ф. Роль старовинних парків у збереженні біорізноманіття деревних та чагарникових рослин Житомирського Полісся / Ф. Ф. Марков // Сучасні проблеми екології та геотехнологій : всеукр. наук. конф. студент., магістр. та аспір., 10–12 квіт. 2013 р. : тези доп. – Житомир, 2013. – С. 54.

17. Марков Ф. Ф. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва як база для теоретичного та практичного вирішення проблем сучасного паркобудівництва (на прикладі Житомирської області) / Ф. Ф. Марков // Біологічні дослідження – 2013: наук.-практ. всеукр. конф., 16–18 квіт. 2013 р. : тези доп. – Житомир, 2013. – С. 69–71.

18. Марков Ф. Ф. Ландшафтна структура парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирщини / Ф. Ф. Марков // Наукові читання – 2014: конф. наук.-пед. прац. Наук.-інновац. інстит. екології та лісу, 20 лют. 2014 р. : тези доп. – Житомир, 2014. – Т. 4. – С. 114–117.

АНОТАЦІЯ

Марков Ф. Ф. Структура насаджень і територіальна організація старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирщини. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата сільськогосподарських наук за спеціальністю 06.03.01 – лісові культури та фітомеліорація. – Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2015.

Дисертаційне дослідження спрямоване на вивчення сучасного стану парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирської області. У роботі здійснено історичний аналіз створення об'єктів садово-паркового мистецтва України.

Проведено таксономічний, біоморфологічний, географічний, екологічний, аутфітосозологічний та господарський аналіз дендрофлори парків, охарактеризовані декоративні ознаки видів. Досліджено таксаційну та домінантну структуру паркових насаджень.

Проаналізовано особливості територіальної організації парків, досліджено їх ландшафтну структуру. Проведено естетичну та архітектурно-планувальну оцінку садово-паркових ансамблів. Науково обґрунтовано й запропоновано функціональне зонування старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирської області. Розроблено заходи з оптимізації структури паркових насаджень.

Ключові слова: парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, дендрофлора, тип садово-паркового ландшафту, естетична оцінка, архітектурно-планувальна система, домінантний вид, реконструкція, реставрація, оптимізація.

АННОТАЦІЯ

Марков Ф. Ф. Структура насаджений и територіальна організація старинних парков-пам'яток садово-паркового мистецтва Житомирщини. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата сельскохозяйственных наук по специальности 06.03.01 – лесные культуры и фитомелиорация. – Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Киев, 2015.

В диссертационной работе представлены сведения об истории создания парков-памятников садово-паркового искусства Житомирской области, проведен комплексный анализ древесных и кустарниковых растений, исследованы таксаційная и домінантная структура насаджений парков. Проведена естетическая и архитектурно-планировочная оценка садово-парковых ансамблей. Научно обосновано и предложено функціональное зонирование и мероприятия по оптимізації територіальної організації старинных парков-памятников садово-паркового искусства Житомирщины.

Объектом исследования является формирование старинных парков-памятников садово-паркового искусства Житомирщины.

Предметом исследования – особенности територіальної організації старинных парков-памятников садово-паркового искусства региона, структура их дендрофлоры и насаджений.

Установлено, что дендрофлора парков представлена 71 видом, 2 сортами и 1 гибридом, которые относятся к 44 родам, 20 семействам, 2 отделам. К отделу *Pinophyta* относятся 6 видов, из них – 4 рода, 2 семейства. Отдел *Magnoliophyta* представлен 66 видами, 2 формами, которые относятся к 40 родам, 18 семействам. Максимальным многообразием дендрофлоры характеризуется парк им. Миклухо-Маклая – 58 видов (78 % общего количества). Наиболее представленным семейством в составе дендрофлоры парков является *Rosaceae* (20 видов; 28 %).

В результате комплексного анализа дендрофлоры парков установлено, что более 80 % видов деревьев и кустарников являются мезофитами. Доля ксерофитов

изменяется в пределах 6–12 % от общего разнообразия. На бедных почвах зафиксирован рост мегатрофов (от 19 % до 24 %), не способных в данных условиях проявить высокие декоративные свойства. На богатых почвах значительная часть видов представлена олиготрофами (от 8 % до 23 %).

В парках преобладают листопадные виды деревьев (58 %) и кустарников (30 %). Среди древесных растений 25 видов (52 % от общего их количества) относятся к деревьям первой величины, а кустарников – 15 видов высоких растений (58 %).

В парках региона преобладают зимостойкие растения (64 % дендроразнообразия). По отношению к свету 37 видов (50 %) являются светолюбивыми. В составе газостойких насчитывают 47 видов (64 %) древесных и кустарниковых растений, фитонцидных – 31 вид (42 %).

Большинство видов дендрофлоры парков составляют деревья с округлой (15 %), раскидистой и яйцевидной (по 12 %) формами кроны. Среди кустарников доминируют растения с раскидистой формой кроны (22 %). По окраске листьев (хвои) дендрофлора парков региона является бедной. Более 50 % видов растений имеют темно-зеленую окраску, 31 % – светло-зеленую. Спектр окраски цветков более богатый и насчитывает 17 цветов и оттенков, среди которых наиболее характерны белые (19 %), желто-зеленые (15 %) и зеленые (12 %).

Древесные и кустарниковые виды растений исследуемых парков относятся к двум подцарствам Голарктического царства: Бореального и Средиземноморского. Наиболее распространенными являются виды Циркумбореальной флористической области – 32 таксона (43 %).

Установлено, что доминирующими видами в насаждениях исследуемых парков являются *Fraxinus excelsior* (15,2 % озелененной территории), *Tilia cordata* (7,6 %), *Betula pendula* (5,1 %), *Acer platanoides* (3,5 %) и *Populus alba* (3,3 %). Эдификаторы коренных дубово-сосновых лесов *Quercus robur* и *Pinus sylvestris* занимают незначительные территории (7,0 % и 3,4 % соответственно). Максимальную площадь занимают насаждения, в которых доминирующие виды не определились (25,1 %).

В большинстве парков доминирующим является лесной тип садово-паркового ландшафта, кроме «Юлино», в котором 63,7 % территории занимает луговой тип.

Исследуемые парки имеют низкий класс эстетической оценки – III, только парк Коростышевский – II класс. Однако отдельные участки парков им. Миклухо-Маклая, Червонского и Турчиновского имеют второй класс эстетической оценки. Дворцовые ансамбли сохранились в Турчиновском и Червонском парках. Большинство объектов имеют смешанное планирование.

В парках Житомирщины выделено три основные функциональные зоны: экспозиционная (подзоны интенсивной рекреации, ограниченной рекреации и охраны памятников), административно-хозяйственная (подзоны административная, хозяйственная, стационарной рекреации) и заповедная. Площадь первой зоны изменяется в пределах 66,2–98,0 %, второй – 2,7–12,1 %, третьей – 0,7–25,6 % общей территории парков.

Предложены мероприятия по оптимизации насаждений исследуемых старинных парков в экспозиционной (подзона интенсивной рекреации) и административно-хозяйственной зонах. Они предусматривают проведение ликвидации захламленности, рубки формирования ландшафтов, санитарные рубки, реконструктивные и планировочные рубки, посадку деревьев и кустарников, расширение дорожно-тропиночной сети, реконструкцию и реставрацию дворцовых комплексов, хозяйственных зданий.

Ключевые слова: парк-памятник садово-паркового искусства, дендрофлора, тип садово-паркового ландшафта, эстетичная оценка, архитектурно-планировочная система, доминантный вид, реконструкция, реставрация, оптимизация.

ABSTRACT

Markov F. F. Structure of planting and territorial organization of old parks, the monuments of landscape art of Zhytomyr district. – Manuscript.

Dissertation thesis for Ph.D. level on agricultural sciences, speciality 06.03.01 – forestry plantation and phyto-melioration. – National University of Life and Environmental Sciences, Kyiv, 2015.

Dissertation work is devoted to the current state of parks, the monuments of landscape art of Zhytomyr region. Historical analysis of the creation of objects of landscape architecture in Ukraine was investigated.

The author conducted the taxonomic, biomorphological, geographical, ecological, fitosozologic and economic analysis of parks dendroflora, and described the decorative properties trees and shrubs species. Taxation and dominant structure of parklands was investigated.

The author investigated the features of parks territory, researched their landscape structure. Also he conducted an aesthetic, architectural and planning assessment of park ensembles. In the thesis was scientifically justified and proposed functional zoning of parks, monuments of landscape art of Zhytomyr region. Also was proposed measures to optimize the structure of parklands.

Keywords: park, monument of landscape art, dendroflora, type of landscape, aesthetic evaluation, architectural and planning system, dominant species, reconstruction, restoration, optimization.